

zakladakh vyshchoi osvity: analiz tematychnoho spriamuvannia naukovoї literatury [Professional competence of future chemical engineers in institutions of higher education: analysis of the thematic direction of scientific literature]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. № 3. S. 53–65. URL: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.3.06> (data zvernennia: 10.05.2024). [in Ukrainian].

Hulai, O. I. (2013). Kryterii sformovanosti predmetnoi (khimichnoi) kompetentnosti maibutnykh budivelnikiv [Criteria for the formation of subject (chemical) competence of future builders]. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. № 7. S. 59–64. URL: [Hulay-O.-Criterion-of-formation-of-subject-chemical-competencies-of-the-future-builders.pdf](https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.3.06) (seanewdim.com) (data zvernennia: 15.04.2024). [in Ukrainian].

Koval, T. V., Ovcharuk, O. V. (2018). Formuvannia zahalnopredmetnykh kompetentnosti pry vyvchenni kursu biokhimii studentamy pryrodnychkykh spetsialnosti [Formation of subject-specific competences when studying a course of biochemistry by students of natural sciences]. *Profesiino-prykladni dydaktyky: mizhnarodnyi*

naukovyi zbirnyk. № 5. S. 52–58. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/555771> (data zvernennia: 20.03.2024). [in Ukrainian].

Diachenko-Bohun, M. (2014). Aktyvni metody navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi [Active methods of learning in a higher educational institution]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. № 14. S. 74–79. [in Ukrainian].

Dyckivska, I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademvydav. 320 s. [in Ukrainian].

Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine] vid 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia: 16.04.2024). [in Ukrainian].

Budenkova, N. M., Mysina, O. I. (2018). Zastosuvannia aktyvnykh metodiv navchannia u formuvanni dovershenoi osobystosti [Application of active learning methods in the formation of a perfect personality]. *Molodyi vchenyi*. № 4.1 (56.1). S. 1–5. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 20.05.2024

УДК 37.091.4Сухомлинський:[373.5:67]
DOI: 10.37026/2520-6427-2024-118-2-66-70

Валентина ЛЮШИНА,
методист лабораторії
природничо-математичної освіти та технологій,
старший викладач кафедри
методики викладання і змісту освіти
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-9109-094X
e-mail: zhalobna69@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ УЧНІВ

Анотація. У статті на основі аналізу творчої спадщини В. Сухомлинського розкрито новаторські погляди і практичні підходи педагога-гуманіста на проблему навчання предметів технологічної освітньої галузі. Висвітлено їхню значущість для використання в сучасній системі загальної середньої освіти, проектування розвитку особистості засобами технологій і трудового навчання.

Акцентовано увагу на синергії наукового доробку видатного вченого та методичних засад нової української школи, яка ґрунтується на розробленні змісту технологічної освіти учнів, гнучкості освітнього процесу, наявності варіантів вибору проєктів, основних, додаткових технологій чи технік обробки

конструкційних матеріалів, можливості вибудовувати, реалізовувати власну цілісну освітню / професійну траєкторію учнівства / вчительства, матеріально-технічному забезпеченні тощо.

Наголошується на важливості розвитку STEAM (STEM)-напряму у реалізації проєктного підходу, завдяки якому учні здобувають потужну мотивацію до навчання, відкривають небачене поле для творчості, проявляють здатність мислити стартапами і конкретними проєктами.

Ключові слова: В. Сухомлинський, учитель, компетентність (ключова, предметна), нова українська школа, педагогічна спадщина, проєкт, технології, трудова підготовка, трудове навчання.

Valentyna LIUSHYNA,
 Methodologist of the Laboratory
 of Natural and Mathematical Education and Technologies,
 Senior Lecturer at the Department of Teaching Methods
 and Education Content, Rivne Regional Institute
 of Postgraduate Pedagogical Education,
 Rivne, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-9109-094X
 e-mail: zhalobna69@ukr.net

IMPLEMENTATION OF VASYL SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICAL IDEAS IN THE TECHNOLOGICAL EDUCATION OF STUDENTS

Abstract. *The article, based on the analysis of V. Sukhomlynskyi's creative heritage, reveals the innovative views and practical approaches of the humanist teacher to the problem of teaching the subjects of technological education. Their significance for use in the modern system of general secondary education, designing personal development by means of technologies and labor training is highlighted. The following 12 principles of labor training, formulated in the productive pedagogy of V. Sukhomlynskyi, are of great value for the latest methodology of organizing the educational process.*

Attention is focused on the synergy of the scientific achievements of the outstanding scientist and the methodological foundations of the new Ukrainian school, which is based on the development of the content of technological education of students, the flexibility of the educational process, the availability of options for choosing projects, basic, additional technologies or techniques for processing structural materials, the ability to build and implement their own holistic educational / professional trajectory of student / teacher, material and technical support, etc.

The golden seeds of the pedagogical experience of the Pavlyska School in Kirovohrad region and its director remain the established and maintained labor traditions with an inexhaustible potential of spiritual values for modern educational practice.

The importance of the development of STEAM (STEM) direction in the implementation of a project approach, thanks to which students gain a powerful motivation for learning, open an unprecedented field for creativity, demonstrate the ability to think in terms of startups and specific projects is also emphasized.

At the level of prospects for further scientific research on this issue, the work on the practical implementation of the content of technological education from the standpoint of specialized (vocational) training, as well as the formation of new economic thinking, entrepreneurship of students in the context of innovative ideas of V. Sukhomlynskyi is highlighted.

Key words: *V. Sukhomlynskyi, teacher, competence (key, subject), new Ukrainian school, pedagogical heritage, project, technology, labour training, labour education.*

*Любов до праці не витягнеш з кишені
і не вкладаєш у руки маленькій людині.*

*Це – скарб, який треба добувати
працею і тільки працею.
Василь Сухомлинський*

Постановка проблеми. Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського – одного із найяскравіших мислителів ХХ століття – різнопланова і багатоаспектна. Вона втілює в собі апробовані в практичній діяльності творчі ідеї, знахідки та рекомендації педагога-новатора, що не втрачають цінності й сьогодні, допомагають новому поколінню послідовників сформулювати своє педагогічне кредо. У центрі уваги освітянської спільноти перебуває і впровадження його ідей щодо проектування розвитку особистості засобами технологій, трудового навчання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Останнім часом до проблеми використання творчості видатного українського педагога В. Сухомлинського щодо розвитку шкільної технологічної освіти, формування гуманної особистості в системі трудової підготовки учнів зверталися І. Батрун, О. Василюшин, А. Дяченко, В. Кіндрат, Н. Котелянець, В. Макаруч, М. Піщалковська, К. Трибулькевич та ін. На думку відомого дослідника М. Антонця, «нині варто більше говорити про його творчу спадщину як про авторську систему гуманістичних поглядів, що вже стали органічною складовою розвитку сучасної освіти й педагогічної науки в Україні і світі» (Антонець, 2018, с. 14–15). Суголосно з таким підходом розглядають концепцію трудового навчання та виховання В. Сухомлинського – його ідеї, погляди, думки, рекомендації, поради – О. Абрамова, Н. Калініченко, Т. Куценко, С. Мазуренко, О. Петренко, Н. Слюсаренко, О. Санівський, В. Хайруліна та ін. Проте нові суспільні вимоги щодо масштабного реформування системи освіти загалом і технологічної освіти зокрема вимагають більш ґрунтовного вивчення наукового доробку вченого-педагога.

Мета статті – на основі аналізу творчої спадщини В. Сухомлинського розкрити новаторські погляди і практичні підходи педагога-гуманіста на проблему трудового навчання учнів, показати їхню значущість для особистісного зростання, сучасного вивчення й

критичного переосмислення в системі загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В усебічному розвитку, вихованні та соціалізації особистості учня особливого значення В. Сухомлинський як учитель і директор Павлівської середньої школи на Кіровоградщині надавав різноманітним видам продуктивної праці, від якої «йдуть міцні нитки до інтелектуального, морального, естетичного, емоційного, фізичного розвитку, до становлення ... громадянської серцевини особистості» (Сухомлинський, 1977, т. 3, с. 569). Із перших днів перебування в школі всі павлівські учні працювали фізично – в куточку живої природи, в саду, теплиці, на шкільній пасіці, в робочій кімнаті тощо. Водночас зверталася увага на посиленість дитячої праці, наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок на різних етапах шкільного навчання, творчий характер праці. Педагог-дослідник вважав за необхідне залучати учнів до трудової підготовки у ході вивчення основ наук, зокрема предметів природничо-математичного циклу (гуртки, секції і наукові товариства), хоча за фахом він – учитель української мови та літератури. У Павлівській школі надавали великого значення методам показу трудових і технологічних процесів, керування машинами і механізмами, а також методам виготовлення навчальних посібників і приладів. Особливе місце відводили демонструванню трудових операцій у майстернях і на навчально-дослідній ділянці, щоб учні бачили зразок майстерної, досконалої праці.

В. Сухомлинський, глибоко володіючи теоретичними і практичними здобутками європейської та вітчизняної педагогічної науки, української народної педагогіки, у своїх наукових дослідженнях розкрив суть трудової підготовки, зокрема виявлення і розвиток індивідуальності в праці, високу моральну сутність праці, її суспільно корисну спрямованість. Ним разом із колегами-однодумцями розроблено зміст, принципи, форми і методи відповідної освітньої діяльності школи і родини, ефективність якої багаторазово апробована на практиці.

Трудова підготовка, на думку В. Сухомлинського, починається за партою, за книжкою, що є найскладнішим «верстатом», оволодіти яким не так просто. Ніякі форми трудового навчання не можуть надолужити того, що згає в найголовнішому – у сфері думки. Людина, яка сидить за партою, має бути переконаною в тому, що вона – трудівник пізнання (В. О. Сухомлинський і сучасність, 1994, с. 13). Потік інформації з навколишнього світу стає особливо сильним стимулом пізнання за умови, коли мислити допомагають руки, коли в праці дитина намагається знайти відповіді на запитання, що хвилюють її. «Розуміння природи як джерела наших благ спонукає дітей до праці. При цьому головним стимулом стає бажання бути ближче до природи для того, щоб стати сильнішим і розумнішим, щоб життя було повнішим, змістовнішим, багатшим», – констатував учений-практик у статті «Природа, праця, світогляд» (Сухомлинський, 1977, т. 5, с. 558). Спількування з природою без праці неможливе, тому праця у Павлівській школі займала чільне місце, причому роль її з часом збільшувалася, переходячи у виробничу діяльність.

Але в той же час не треба допускати, щоб праця перетворювалася на надокучливе повторення одного і того ж, бо коли нове, захоплює стає звичним, починає зникати інтерес до роботи. Проте В. Сухомлинський категорично заперечував включення підлітків 14–15 років у самостійний виробничий процес після восьмирічки, пропонуючи шість типів шкіл на базі восьмирічної школи. Павлівська середня школа за часів Василя Олександровича була в повному розумінні трудова, політехнічна (В. О. Сухомлинський і сучасність, 1994, с. 114–115).

У книжці «Павлівська середня школа» (Сухомлинський, 1977, т. 4) автор науково обґрунтував види сільськогосподарської праці для учнів різного віку, здоров'я, темпераменту, акцентуючи увагу за цих умов на величезному виховному значенні дослідництва, експерименту, творчості. Цінними, на нашу думку, залишаються для новітньої методики організації освітнього процесу 12 сформульованих принципів трудового навчання. Крім того, «вчений наполягав, щоб будь-яка праця була доведена до свого завершального кінця, щоб її остаточний результат належно оцінювався як колективом однолітків, так і дорослими» (Кіндрат, 2002, с. 100). Педагог приділяв особливу увагу принципу матеріальної зацікавленості, розвитку інших стимулів, які спонукали б до праці, що «олюднена високою метою і благородними людськими відносинами» (Сухомлинський, 1977, т. 4, с. 534).

У Павлівській школі було понад 50 двигунів внутрішнього згоряння, які діти могли розбирати, ремонтувати, чистити, підключати до різних верстатів. Також вони мали можливість займатися авіамоделюванням, радіосправою, фотосправою, електротехнікою, автоматикою та електронікою. У школі працювали гуртки прикладного мистецтва (випилювання, випалювання, ліплення). Багатьох учнів об'єднував у колектив спільний інтерес до нового виду праці. Щорічно у Павлівській школі таких об'єднань було не менше 70, у кожному з яких займалося від 3 до 12 учнів. В основу гурткової роботи, як зазначив педагог-практик у статті «На трьох китах», були покладені: яскрава думка, живе слово, творчість вихованців. «Різнорічні види творчої праці, в атмосфері якої проходить життя наших вихованців, – це своєрідні магніти різної сили: притягаючи чутливу стрілку компаса, вони вказують дитині її шлях. Чим сильніший магніт, чим цікавіша праця, яку виконує учень, тим яскравіше розвивається його здібність саме до цього виду праці», – підкреслював В. Сухомлинський (Сухомлинський, 1977, т. 5, с. 131). Так, у школі постійно підтримувався пізнавальний інтерес дітей через працю, природу, творчість, тому всі випускники 7–8 класів уміли користуватися механізмами під час обробки земельних ділянок і збирання врожаю. Близько 75 % восьмикласників керували автомашиною і трактором. Усі учні 9–10 класів не лише керували трактором, а й працювали на ньому. І все це «не спеціалізація, а азбука праці, азбука технічної культури», – наголошував визнаний у світі педагог (Сухомлинський, 1977, т. 4, с. 312). Одночасно він стверджував: «Учень, який закінчив середню школу, повинен лише орієнтуватися в головних галузях виробництва і мати вміння та навички, які полегшують

свідомий вибір спеціальності» (Сухомлинський, 1977, т. 4, с. 318).

Золотими зернами педагогічного досвіду Павльської школи, її директора залишаються для сучасної освітньої практики започатковані та підтримувані трудові традиції з невичерпним потенціалом духовних цінностей. «Сам процес праці в середньому і старшому віці набуває характеру святкової події, пов'язаної з чеканням того урочистого моменту, коли робота буде завершена і виріб побачить колектив, – писав педагог-новатор. – <...> Вони хочуть лишити після себе в школі щось важливе, яке б завжди нагадувало новим поколінням учнів про працю їхніх старших товаришів. Випускники у 1964/65 навчальному році виготовили два подарунки школі: модель блюмінга, побудовану за принципами автоматики, і вишивку картини на тему українських народних казок» (Сухомлинський, 1977, т. 4, с. 84–85).

Продуктивна педагогіка В. Сухомлинського передбачала добре організовану трудову діяльність, яка «сприяє фізичному і розумовому розвитку підлітків, підвищенню їхньої загальної працездатності, вихованню свідомої дисципліни, почуття обов'язку й відповідальності, самостійності, ініціативи, вияву підприємливості, творчих здібностей» (Кіндрат, 2002, с. 100). І те, що працює карати не можна, на жаль, знає не кожен педагог і батько.

У контексті викладеного вище значущості набуває вивчення предметів технології / трудового навчання у 5–9 класах за сучасних умов. Основою для реалізації їхніх освітніх завдань є модельні навчальні програми «Технології. 5–6 класи», «Технології. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти, оновлена навчальна програма з трудового навчання, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. Зміст предметів орієнтовано на формування в учнів ключових і предметних компетентностей, які покликані наблизити процес навчання до життєвих потреб учня, його інтересів та природних здібностей. Предметні компетентності нині розглядаються як здатності учня застосовувати знання, вміння, навички в навчально-пізнавальному процесі. Результатом проектно-технологічної діяльності учнів має бути проект (виготовлення виробу або надання послуги від творчого задуму до його практичної реалізації за обраною технологією). В чинних програмах закладено наскрізні, тобто спільні для всіх компетентностей, вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими.

На уроках предметів технологічної освітньої галузі замість вивчення окремої технології, виконання чітко визначеного в її межах завдання, учні одночасно проєктують, виготовляють один і той самий виріб за допомогою різних основних та додаткових технологій чи технік обробки конструкційних матеріалів. Це особливо зручно в класах, що не поділяються на групи, адже на заняттях із технологій, трудового навчання поділ класів на групи технічних і обслуговуючих видів

праці відбувається за бажанням учнів та здійснюється відповідно до чинної нормативної наповнюваності. Процес роботи над усіма проєктами в кожному класі передбачає визначення вчителем шляхів досягнення очікуваних результатів відповідно до матеріально-технічної бази, вподобань і здібностей учнів та фахової підготовки самого вчителя. «Пам'ятаймо просту істину НУШ – вчитель повинен бути особистістю, патріотом і новатором. Школа завжди обмежена, тому ми маємо виходити за межі, маємо ставити перед дітьми питання, які вони мають вирішувати. Бо за них цього ніхто не зробить», – стверджує Василь Дяків, заслужений вчитель України, лауреат національної премії Global Teacher Prize Ukraine 2020 (Орлова, 2020).

Практичний результат кожного учнівського проєкту (навчального, творчого) має бути: а) особистісно ціннісним; б) корисним для сім'ї, родини, класу, школи, громади; в) соціально спрямованим або мати підприємницький потенціал. Водночас учителю важливо забезпечити інтегрованість оцінювання, зорієнтовуючи його на очікувані результати проєктного навчання, ключові компетентності та наскрізні вміння учнів, набути в процесі проєктування.

Із позицій трудової педагогіки добра, оновлення змісту навчального предмета визначаємо завдання вчителя технологій, трудового навчання інтегрувати у свої уроки сучасні освітні технології, розкрити індивідуальні обдарування, задатки, талант, нахили учнів, за В. Сухомлинським, «відкрити в кожній людині творця, поставити її на шлях самобутньо-творчої, інтелектуально-повнокровної праці» (Антонець, 2018, с. 245). Дослідницький підхід до предмета вивчення, зокрема підтримка розвитку STEAM (STEM)-напряму (*з англ. Science – наука, Technology – технології, Engineering – інженерія, Art – мистецтво, Mathematics – математика*), дотримання принципу індивідуально-вікових особливостей кожної дитини, творче застосування вчителем палітри методів, прийомів і форм навчання, створення сучасної інфраструктури доцільні і педагогічно виправдані у шкільній технологічній освіті. «Хороший учитель, у поглядах В. Сухомлинського, – це ... людина, яка досконало володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи. Дуже важливо, щоб у школі був і чудовий садівник, і людина, закохана в машини, і майстер електротехніки, і столяр, і рослинник, який любить поратися на навчально-дослідній ділянці. У добрій школі кожний учитель має яку-небудь трудову пристрасть» (Сухомлинський, 1977, т. 4, с. 49–50).

Висновки. Отже, не претендуючи на вичерпність аналізу означеної проблеми, підкреслимо: ідеї технологічної освіти учнів, виголошені в науково-педагогічній спадщині Василя Сухомлинського, є актуальними і мають право на реалізацію в сучасному освітньому процесі. Використання унікального досвіду видатного вченого-педагога дає можливість ефективно розв'язувати найважливіші завдання щодо формування та розвитку життєво компетентної особистості, збагачує дидактичні й методичні основи НУШ, сприяє подальшій її розбудові, адже одна із визначальних цілей нової української школи – індивідуалізувати освіту, наблизити її до потреб кожного учня / учениці, показати

дітям їхній особистий прогрес, сформувані їхню власну історію успіху.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з практичною реалізацією змісту технологічної освіти з позицій профільного (професійного) навчання, а також формуванням нового економічного мислення, підприємливості учнів у контексті новаторських ідей В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Антонець, М. Я. (2018). Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія. Вид. 8-е, доп. Рівне: Волинські обереги. 308 с.

Сухомлинський, В. О. (1977). Народження громадянина. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 3. С. 281–582.

В. О. Сухомлинський і сучасність: наук.-метод. зб. (1994) / Акад. пед. наук України; упоряд., відп. ред. М. Я. Антонець. Київ: [Б. в.]. Вип. I. 162 с.

Сухомлинський, В. О. (1977). Природа, праця, світогляд. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 5. С. 551–562.

Сухомлинський, В. О. (1977). Павлівська середня школа. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 4. С. 5–390.

Кіндрат, В. К. (2002). Найскладніша творчість – виховання патріота (на основі матеріалів педагогічної спадщини Василя Сухомлинського): монографія. Рівне: РДГУ. 164 с.

Сухомлинський, В. О. (1977). Розмова з молодим директором школи. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 4. С. 391–626.

Сухомлинський, В. О. (1977). Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Радянська школа. Т. 5. С. 122–139.

Орлова, В. (2020). В Україні обрали найкращого вчителя року: хто переміг. URL: <https://www.unian.ua/society/vchitel-roku-v-ukrajini-obrali-vchitelya-roku-global-teacher-prize-novini-ukrajini-11169446.html> (дата звернення: 25.04.2024).

REFERENCES

Antonets, M. Ya. (2018). Suchasni problemy diialnosti vchytelia u pedahohichnii spadshchyni Vasylia Sukhomlynskoho: monohrafiia [Modern Problems of Teacher's Activity in the Pedagogical Heritage of Vasyl Sukhomlynskyi: a monograph]. Vyd. 8-e, dop. Rivne: Volynski oberehy. 308 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Narodzhennia hromadianyna [Birth of a citizen]. *Vybrani tvory*: v 5 t. Kyiv: Radianska shkola. T. 3. S. 281–582. [in Ukrainian].

V. O. Sukhomlynskyi i suchasnist: nauk.-metod. zb. [V. O. Sukhomlynskyi and the present: a scientific and methodological collection]. (1994) / Akad. ped. nauk Ukrainy; uporiad., vidp. red. M. Ya. Antonets. Kyiv: [B. v.]. Vyp. I. 162 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi V. O. (1977). Pryroda, pratsia, svi-tohliad [Nature, work, worldview]. *Vybrani tvory*: v 5 t. Kyiv: Radianska shkola. T. 5. S. 551–562. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola [Pavlyska Secondary School]. *Vybrani tvory*: v 5 t. Kyiv: Radianska shkola. T. 4. S. 5–390. [in Ukrainian].

Kindrat, V. K. (2002). Naikladnisha tvorchist – vykhovannia patriota (na osnovi materialiv pedahohichnoi spadshchyny Vasylia Sukhomlynskoho) [The most difficult work is the education of a patriot (based on the materials of Vasyl Sukhomlynskyi's pedagogical heritage)]: monohrafiia. Rivne: RDHU. 164 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Rozмова z molodym dyrektorom shkoly [A conversation with a young school principal]. *Vybrani tvory*: v 5 t. Kyiv: Radianska shkola. T. 4. S. 391–626. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Rozvytok indyvidualnykh zdibnostei i nakhyliv uchniv [Development of individual abilities and inclinations of students]. *Vybrani tvory*: v 5 t. Kyiv: Radianska shkola. T. 5. S. 122–139. [in Ukrainian].

Orlova, V. (2020). V Ukraini obraly naikrashchoho vchytelia roku: khto peremih [Ukraine has chosen the best teacher of the year: who won]. URL: <https://www.unian.ua/society/vchitel-roku-v-ukrajini-obrali-vchitelya-roku-global-teacher-prize-novini-ukrajini-11169446.html> (data zvernennia: 25.04.2024). [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 29.04.2024